

Michał Głuszkowski, Angelika Pawlaczyk
Uniwersytet Mikołaja Kopernika
e-mail: micglu@umk.pl, a_pawlaczyk@wp.pl

Religia jako czynnik powstrzymujący zmianę językową w społeczności staroobrzędowców w Polsce

Słowa kluczowe: staroobrzędowcy, religia, dwujęzyczność, dyglosja, zmiana językowa, śmierć języka

Key-words: Old Believers, religion, bilingualism, diglossia, language shift, language death

Staroobrzędowcy to grupa wiernych i duchownych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, którzy w połowie XVII w. nie zaakceptowali reform patriarchy Nikona wspieranego przez cara Aleksego Michajłowicza. Ze względu na swoją postawę stali się obiektem prześladowań ze strony władz cerkiewnych i państwowych, w związku z czym ukrywali się w głębi Rosji lub uciekali za granicę. Często ich ucieczki były skierowane na ziemie pobliskiej Rzeczypospolitej. Początkowo starowiercy osiedlali się na wschodzie kraju, na pograniczach dzisiejszej Białorusi i Ukrainy, ale zmiany sytuacji politycznej, związane ze wzrastającą rolą Rosji i słabnięciem Polski, zmuszały ich do dalszych migracji w kierunku zachodnim. Obecnie w naszym kraju skupiska staroobrzędowców znajdują się na Suwalszczyźnie i Mazurach. W polskim lub polsko-niemieckim otoczeniu starowiercy stanowili mniejszość wyznaniową, kulturową i językową. Konieczność kontaktów z otoczeniem sprawiła, że dwujęzyczność rosyjsko-polska, a na Mazurach rosyjsko-niemiecka (lub trójjęzyczność rosyjsko-polsko-niemiecka), stała się cechą charakterystyczną sytuacji językowej staroobrzędowców.

W XX wieku wojny, zmiany granic oraz przymusowe i dobrowolne masowe ruchy ludności sprawiły, że mieszkający w Polsce staroobrzędowcy żyli w oderwaniu od swoich współwyznawców w republikach byłego ZSRR, a intensywny kontakt z polskim społeczeństwem poprzez system edukacyjny, administrację, życie zawodowe i sąsiedzkie, przyspieszył procesy asymilacyjne. Licząca dziś około 1000 osób wspólnota jest rozproszona. W regionie mazurskim mieszka jedynie kilkudziesięciu staroobrzędowców, w suwalskim ok. 300–400, i ok. 300 w augustowskim. Miejska część badanej przez nas grupy, czyli staroobrzędowcy z Suwałk i Augustowa, funkcjonują wśród polskich sąsiadów, z którymi porozumiewają się po polsku i na ogół nie manifestują swojej odrębności religijno-kulturowej. Gwara jako środek codziennej komunikacji używana jest jedynie w dwóch sąsiadujących ze sobą wsiach – Gabowych Grądach i Borze, znajdujących się ok. 12 km na południowy zachód od Augustowa. Licząca ok. 120 osób społeczność jest jednorodna pod względem wyznaniowym, ponieważ praktycznie wszyscy

mieszkańcy są staroobrzędowcami. Starowiercy z Suwałk i Augustowa w pierwszym lub drugim pokoleniu to także mieszkańcy okolicznych wiosek, dlatego też wielu z nich zna tradycyjny dialekt i jest w stanie się w nim porozumiewać. Znane są także przypadki ludzi młodych, którzy odwiedzając na wsi swoich dziadków nauczyli się mówić „po swojemu”¹ lub przynajmniej znają rosyjską gwarę w sposób bierny.

Niezależnie od stopnia znajomości gwary rosyjskiej i zakresów jej użycia, należy zwrócić uwagę na najważniejsze cechy dwujęzyczności tej grupy mniejszościowej:

1) jest ona ściśle powiązana z dyglosją.

Choć pierwsi staroobrzędowcy osiedlali się na ziemiach polskich niedługo po schizmie, dopiero od XX w. można mówić o ich powszechnym bilingwizmie. Wcześniej większość z nich obywatela się bez znajomości polskiego, ponieważ izolowali się od otoczenia, ograniczając kontakty zewnętrzne do minimum. Staroobrzędowcy w XIX wieku zamieszkiwali tereny zaboru rosyjskiego i pruskiego, a więc kontakty z administracją również nie wymagały opanowania polszczyzny. Dopiero od momentu odrodzenia państwa polskiego wraz z systemem administracji publicznej i wprowadzenia obowiązku szkolnego, starowiercy zaczęli uczyć się języka otoczenia (zob. Гжибовский, Глушковский 2008: 205). Status obu języków nie był wówczas równy: gwara rosyjska była pierwszym językiem poznawanym przez dzieci i praktycznie jedynym środkiem komunikacji wewnątrz wspólnoty, podczas gdy język polski poznawany był najczęściej dopiero w chwili rozpoczęcia nauki szkolnej, a po jej zakończeniu używano go sporadycznie, przy okazji wizyt w mieście, urzędach czy podczas ograniczonych kontaktów z Polakami. Sytuacja zaczęła się gwałtownie zmieniać na korzyść języka polskiego po II wojnie światowej. Wiązało się to z rozpowszechnieniem i wydłużeniem nauki szkolnej (coraz rzadziej kończono ją na poziomie podstawowym), zmianami cywilizacyjnymi (elektryfikacja wsi) i rozwojem mass-mediów. Ewolucji sytuacji językowej towarzyszyły przemiany o charakterze społeczno-kulturowym. W dobie telewizji, a później komputerów, przy stosunkowo częstych kontaktach z polskim otoczeniem, trudno było przestrzegać dawnych zakazów fotografowania się, palenia tytoniu, czy utrzymać instytucję *paganej krużki* – naczynia, w którym podawano pokarm i napoje osobom spoza wspólnoty. Niezależnie jednak od dominacji któregoś z kodów w układzie dyglosyjnym, można zauważyć, że pewne sfery były i są obsługiwane przez jeden z kodów. Dla polszczyzny od początku była to sfera administracji, edukacji,

---

¹ W ten sposób staroobrzędowcy nazywają swój język.

techniki, natomiast dla gwary – sfera religijna², a w mniejszym stopniu także kulturowa (por. Głuszkowski 2009a: 120–122; Гжибовский, Глушковский 2013: 382–383). Dotychczasowe badania dwujęzyczności staroobrzędowców wykazały, że ich dyglosja nie tylko wpływa na wybór języka w konkretnych sytuacjach komunikacyjnych, lecz również prowadzi do przełączania kodu i w znacznej mierze warunkuje procesy zapożyczenia i kalkowania (por. Głuszkowski 2009a: 129–130; Głuszkowski 2009b: 75, 79).

2) jest rezultatem kontaktu języka literackiego o ustalonej normie i bogatym dziedzictwie literackim (polskiego) i nieposiadającego standardów dialektu istniejącego prawie wyłącznie w formie ustnej (rosyjska gwara staroobrzędowców).

Kontakt języków o różnym statusie uznany został przez Charlesa Fergusona za jedną z najważniejszych cech układu dyglosyjnego (por. Ferguson 1959: 336). Status języków, stopień ich standardyzacji i rozmiary związanego z nimi dziedzictwa kulturowego mają niebagatelne znaczenie dla charakteru kontaktu i zachodzących w jego wyniku zmian w obydwu językach. Bogaty korpus tekstów pisanych oraz ustalone normy gramatyczne i słownikowe stanowią punkt odniesienia dla użytkowników języka i sprawiają, że wszelkie odchylenia od norm są widoczne. Natomiast wysoki prestiż języka zmniejsza społeczną tolerancję na wspomniane zmiany, tym samym znacznie redukując ryzyko ich powstawania. Choć gwara rosyjska niezmiennie cieszy się w społeczności staroobrzędowców wysokim prestiżem, oprócz nielicznych pamiątek, prywatnej korespondencji i twórczości lokalnych poetek, funkcjonuje ona tylko w formie mówionej, co w praktyce uniemożliwia krystalizację normy. Tradycyjny język starowierców obfituje w warianty leksykalne, akcentuacyjne, morfologiczne i składniowe, wobec czego ewentualne standardy ulegają rozmyciu i powodują zwiększoną tolerancję dla kolejnych form powstających pod wpływem języka polskiego.

Należy ponadto zauważyć, że staroobrzędowcy posługują się polszczyzną w różnych jego wariantach; podobnie jak ich jednojęzyczni polscy sąsiedzi, poznają język w odmianie regionalnej – używany w komunikacji codziennej, nieformalnej, a także wariant literacki – nauczany w szkole i obecny w mediach. Gwara rosyjska używana jest tylko jako środek codziennej komunikacji przez większą część wspólnoty, w dodatku w ostatnich latach grupa ta coraz bardziej ogranicza się do średniego i starszego pokolenia. Co ważne,

---

² Sfera religijna jest tu rozumiana jako wypowiedzi na tematy związane z religią, komentarze skierowane do wiernych podczas nabożeństw i po nich, a także rozmowy toczone na terenie *molenny*, cmentarza i w bezpośrednim pobliżu tych miejsc. Sfera religijna nie jest więc tożsama ze sferą liturgiczną – nabożeństwami i modlitwami, gdzie używany jest zachowany przez staroobrzędowców język liturgiczny – cerkiewnosłowiański.

językiem literackim w odniesieniu do gwary staroobrzędowców jest polszczyzna³, i staroobrzędowcy na ogół nie czują potrzeby tworzenia literackiego wariantu swojego dialektu⁴.

3) charakteryzuje się wysokim poziomem interferencji, lecz wpływ językowy ma charakter jednostronny.

Szeroki zakres interferencji i jednostronny charakter oddziaływań międzyjęzykowych wynika z dwóch pierwszych cech dwujęzyczności staroobrzędowców. W pierwszej fazie upowszechnienia się bilingwizmu wśród starowierców dialekt rosyjski był ich pierwszym i podstawowym językiem, w zakresie którego przejawiali wyższą kompetencję. Jednak nawet wówczas istniało wiele czynników powstrzymujących interferencję w ich polszczyźnie, m.in. była ona poznawana w procesie oficjalnej edukacji wraz ze skodyfikowaną gramatyką i leksyką, a cel jej opanowywania – komunikacja w sytuacjach oficjalnych – wymagał władania językiem zgodnie z jego normą. Stopniowo język polski, nawet poznawany jako drugi, nie tylko zaczął wypierać gwarę z kolejnych sfer życia wspólnoty, ale również stał się językiem bardziej wszechstronnym; w wypadku trudności wypowiedzi na określony temat w gwarze staroobrzędowcy przechodzą na język polski, w którym ich zasoby leksykalne są bogatsze, a zakres rejestrów i stylów – szerszy. W ten sposób, kiedy dominującym kodem była gwara, jej nadmiernemu wpływowi na polszczyznę zapobiegał status oficjalnego języka państwowego i ustalone normy. Natomiast obecnie brak podobnych mechanizmów chroniących dialekt rosyjski przed rosnącym wpływem polszczyzny.

Na podstawie powyższych właściwości bilingwizmu staroobrzędowców mieszkających w Polsce można prognozować nadchodzącą zmianę językową w tej społeczności. Zmiana językowa polega na przejściu społeczności mniejszościowej od jednojęzyczności (język rodzimy L1) poprzez dwujęzyczność (L1 i L2 – język większości) do jednojęzyczności (L2) (Weinreich 1963: 106–108). Proces ten niekoniecznie musi się wiązać ze śmiercią języka L1. Zgodnie z najprostszą definicją „Śmierć języka następuje, kiedy nikt już w nim nie mówi” (Crystal 2000: 1). W przypadku języków mniejszości na ogół do takiej sytuacji nie dochodzi, ponieważ w momencie porzucenia języka przez diasporę wciąż mówi nim ludność w kraju pochodzenia danej społeczności. Sytuacja

---

³ Gerd Hentschel, wyjaśniając relacje języka literackiego i gwary, użył terminu Heinza Klossa *hochsprachliches Dach* (dosł. niem. dach literacki). Zgodnie z jego założeniami funkcje języka literackiego dla danej gwary może spełniać wariant literacki innego języka (Hentschel 2002: 85), co też dokonuje się u staroobrzędowców w Polsce, ponieważ ich dachem literackim nie jest język rosyjski, lecz polszczyzna.

⁴ Jako próbę przełamania tej sytuacji można w pewnym sensie potraktować twórczość Wiery Jewdokimow, autorki wierszy i tekstów pieśni zespołu Riabina, pisanych m.in. gwarą rosyjską.

językowa staroobrzędowców w Polsce jest jednak inna. Kiedy przedstawiciele tej wspólnoty przestaną mówić „po swojemu”, będzie to równoważne ze śmiercią ich gwary. Dialekty nowogrodzko-pskowskie wciąż są używane w Rosji na terenach, z których wywodzą się starowiercy mieszkający obecnie w Polsce. Również ich współwyznawcy w krajach bałtyckich posługują się rosyjską gwarą z tej grupy (zob. m.in. Ровнова, Кюльмоя 2008), ale mimo wspólnych korzeni nie jest to ten sam język, ponieważ dialekt staroobrzędowców w Polsce uległ tak silnym przemianom, zwłaszcza w sferze leksykalnej, fonetycznej (konsonantyzm) i syntaktycznej, że można mówić o hybrydyzacji tego systemu (Grzybowski 2010: 71–75). Ewolucja pod wpływem języka polskiego doprowadziła do powstania unikalnej formy na bazie gwary środkowo-wielkoruskiej, która zaniknie w momencie pełnego przejścia badanej przez nas wspólnoty na polski.

Stwierdzenie stanu śmierci języka jest stosunkowo proste – brak użytkowników języka oznacza jego śmierć, jednak analiza stanu i procesów poprzedzających ten fakt jest bardziej skomplikowana. Jeffrey Holdeman w ramach badań sytuacji językowej staroobrzędowców w Pensylwanii wyróżnił szereg oznak tego procesu. Znalazły się wśród nich zarówno zjawiska zachodzące w systemie językowym (redukcja własnych struktur językowych i adaptacja obcych, redukcja rejestrów i stylów, nadmierna ilość zapożyczeń), jak i te o charakterze społecznym (poczucie niższości u użytkowników danego języka, przejście na język większości w sferze domowej, zmiana języka religii na język większości, brak transmisji pokoleniowej języka) oraz w obydwu wspomnianych wymiarach, czyli o charakterze pragmatycznym i socjolingwistycznym (utrata norm językowych, ograniczenia funkcjonalne w postaci utraty tradycyjnych sfer zastosowania) (Holdeman 2002: 14–15). Inni badacze zwracają także uwagę na czynniki demograficzne. Istotna jest nie tylko wielkość populacji posługującej się językiem zagrożonym wyginięciem, lecz również proporcje użytkowników do ogółu grupy (por. Crystal 2000: 11; Russo 2006). Choć społeczność staroobrzędowców w Polsce, licząca ok. 1000 osób, znajduje się jeszcze powyżej określonego przez Davida Crystala progu ok. 500 osób, pozwalającego na prognozowanie utrzymania języka, proporcje czynnych użytkowników do biernych nieustannie zmieniają się na niekorzyść tych pierwszych, co stawia kwestię zachowania gwary pod dużym znakiem zapytania. Również obserwacja wymienionych przez J. Holdemana oznak śmierci języka prowadzi raczej do pesymistycznych wniosków.

Niektóre zjawiska są w badanej przez nas społeczności w fazie przejściowej⁵. Tradycyjny dialekt jest wypierany ze swoich dotychczasowych domen, ulega funkcjonalnym i strukturalnym ograniczeniom, wśród najmłodszych członków wspólnoty występują pojedyncze przypadki poczucia niższości w stosunku do otoczenia, a w rodzinach mieszanych i w miejskiej części społeczności załamuje się międzypokoleniowa transmisja języka. Wciąż jednak nie dokonała się w opisywanej wspólnocie zmiana języka religii na język większości, a w sferze rodzinnej i sąsiedzkiej na wsi wciąż gwara jest podstawowym językiem codziennych rozmów.

Istotna jest też więziotwórcza rola dialektu rosyjskiego jako tradycyjnego języka staroobrzędowców i jej symboliczne znaczenie dla danej społeczności. Gwara środkowo-wielkoruska, nawet w swej obecnej spolonizowanej postaci, jest jednym z najważniejszych elementów budujących tożsamość grupową staroobrzędowców. Wśród pozostałych czynników na pierwszym miejscu należy wymienić religię, ale istotne funkcje pełnią także system tradycji i obyczajów oraz świadomość wspólnych korzeni i pamięć zbiorowa wspólnoty (Głuszkowski 2015: 470–473). Relacje między językiem i wyznaniem w społeczności staroobrzędowców są złożone. W ramach dyglosji sfera religijna jest obsługiwana przez gwarę, a w liturgii używany jest język cerkiewnosłowiański. Choć język liturgiczny jest rozumiany jedynie przez część wspólnoty, nawet dla najmłodszych staroobrzędowców, którzy mieszkają w polskim otoczeniu, religia jednoznacznie wiąże się z rosyjskością, a trudności w zrozumieniu tekstów modlitw nie stanowią pretekstu do ich tłumaczenia na polski. Przeszkodę w postaci braku znajomości cyrylicy pokonują poprzez zapis fonetyczny przy użyciu alfabetu łacińskiego, czego przykładem jest wypowiedź jednej ze starszych informaterek, która przepisywała modlitwy dla swojego wnuka:

pəpraś'it' / b'apka nəp'is'y mń'e fś'e mal'itvy / no to t'olka pə cėrk'ovnəmu nė p'is'y / bo j'a nė vm'ėju
čyt'ac' / a už'e pa p'olsk'i mń'e p'is'y / nu i j'a nəp'is'ala tək kək j'on praś'it' / j'ėś nəc'at fś'o / nəp'is'ala
jam'u pa p'ol'sk'i

Znajomość cerkiewszczyzny wśród starszych członków wspólnoty jest bardziej rozpowszechniona, a wypowiedzi wielu z nich świadczą o wysokim stopniu świadomości religijnej. Niekiedy przywiązanie do wiary wiązało się z trudnościami w relacjach z otoczeniem, ale tego typu relacje jedynie dowodzą dużego znaczenia religii dla starowierców. Jeden z naszych informatorów w następujący sposób opisał wizytację

---

⁵ Podobne stany przejściowe, w których obserwowane są częściowe zmiany strukturalne (na płaszczyźnie językowej) i społeczne (sytuacji i zachowań językowych), są typowe dla wielu społeczności mniejszościowych (por. Fenyvesi 1995).

rzymskokatolickiego biskupa w szkole w okresie międzywojennym i próbę zmuszenia młodych staroobrzędowców, by zachowywali się tak samo, jak ich katolicki koledzy:

klękaj / 'on gr'it n'e / kl'eńkəj / n'e / i jèv'o v m'ordu / α j'etəd b'iskup zam'ećil n'u i fš'i kak α n'a / no jěš:'o pyt'alša t'am mal'itvu mα k'a... čy vm'ejèt t'ak' i *tam tego* / nu i t'am dav'ał pə cuk'erku pα dv'a təm kam'u tak 'o / fš'im α ji kak 'on natx'ożit / to t'yji fstav'al'i *te...* / α j'on patx... / α 'eći kl'enk... kl'ěnč'al'i / k' j'ix patx'ożit / n'u i pr'ix'ożit k n'am / i gəvər'it *dlaczego wy chłopcy nie uklękliście* / α j'a p'omnu ci j'a / ci t'o m'oj br'at gəvər'it / *my innej wiary / a jakiej wy wiary / starowiery / a, wy starowiery* n'o to / α um'ejiš / wm'ejiš / 'ot... *ojeze nasz / vm'eju 'al'è pə svəj'omu / α m'y 'm'el'i pα p'olsk'i / no i 'on / b'o što ž'eń gəvər'at normalnie* v 'etym no to nē na'učyš:α v šk'ol'è / *no to powiedz* / n'u i m'y 'oč:e n'aš 'iže j'eši n'a nēb'ěš'i da šv'ac'ićiśα j'im'α tvəj'e / təm gəvər'im / α 'on g'it / *bardzo ładnie / to samo jak* v n'as / gəvər'it / *to samo* / gər'it / *za co pan jego uderzył / przecież ich wiara taka i oni nie klękają i [...]* w porzǫdku / *nie wolno tak* / i p'astku cuk'eryk jam'u p'astku / α m'n'e / bogor'ożicu skaz'ać / j'a skaz'ał bogor'ożicu / m'n'e p'astku cuk'erək / jam'u p'astku cuk'erək / α j'ety dast'al'i pα dv'a təm / pα sk'ol'ka / gəvəj'it / *ot cholery gəvər'it / im całą garść dał / a nam tylko po dwa cukierki* / n'o i m'y vyj'igrəl'i

Interesującym dowodem, potwierdzającym znaczenie sfery religii dla zachowania tradycji, jest twórczość jednej z naszych informaterek – Wiery Jewdokimow z Augustowa, która nie tylko włada gwara rosyjską zarówno w zakresie kodu ograniczonego, jak i rozwiniętego, ale również posługuje się nią w formie pisemnej, tworząc unikalną poezję w ginącym języku.

Autorka wierszy często podkreśla, zarówno w swoich wypowiedziach, jak i twórczości, że dla staroobrzędowców jedną z najważniejszych wartości była zawsze religia. Dawniej, mimo prześladowań, wiedzieli oni, że niezależnie od konsekwencji muszą dbać o swoje ikony, święte księgi i inne symbole wiary:

Всево натерпелись, но что первое хранили.
Это – Иконы и Книги, всегда с собой вазили.
И до сих пор имеем, хотя многа прапала (*Пра Польских Староверов*)⁶.

W podobny sposób odnosili się oni do tradycji i obrzędów. Społeczność regularnie uczestniczyła w nabożeństwach i dbała o to, by żyć zgodnie z przyjętymi zasadami wiary oraz wystrzegać się grzechu:

В субботу знали что вечерня.
И грех кудата беч, под Христа Воскресенья.
А в Воскресенье Двон ударил
В часы ишли молитца тот кто мог (*Как жили когда*).

Jednak w twórczości W. Jewdokimow odnaleźć można również wiersze, w których opisuje ona obecny stan staroobrzędowstwa w Polsce. W wierszu *Такое время Пришло* poetka pisze m.in. o tym, że coraz mniej osób dba o zachowanie starowierskich tradycji i przyjętych przez nich zasad wiary:

---

⁶ Zapis fragmentów utworów i ich tytułów zgodny z oryginałem. Pisownia oparta jest na rosyjskiej ortografii, ale odzwierciedla też zjawiska fonetyczne typowe dla gwary, co powoduje różnice w stosunku do normy literackiej (szerzej na ten temat, zob. Pawlaczyk 2016).

Маленька же нас асталась.
А радится деточки не ражают.
(...)
Делают свадьбы в субботы.
Гуляют, веселятся с ахотай.
(...)
Идут венчаются с инаверцами.
Не ценят наши обряды, Наших пердкав мучение.

Autorka wierszy jest osobą głęboko wierzącą. Dlatego też zarówno dla niej, jak i całej jej rodziny religia stanowi jedną z najważniejszych wartości:

(...) и мая Вся семья которая состоит 23 человек.
Все Крещены как Бох приказал.
И это Слава и Держава (*Многа Уважаемому Наставнику Николаю Логиновичу*).

W swojej twórczości podkreśla ona ważną rolę wiary oraz wynikającą z niej miłość i łaskę Boga. Zgodnie z przekonaniem poetki wszystko, co przydarza się człowiekowi, cały jego los jest w rękach Boga. To właśnie on daje ludziom siłę i wiarę w to, że z jego pomocą przezwyciężą oni wszelkie trudności:

Пусть Вселенной Крест Вас хранит.
И не аставляет Вас в пути.
Даёт Вам силу утишенье, все трудностьи перенесьти (*Многа Уважаемому Наставнику Николаю Логиновичу*).

Но с Божей силою будем наше хранить
Всё что асталась нам, и Тем даражить (*Многа Уважаемому Наставнику*).

Zdarza się, że wiersze, w których informatorka pisze o tradycjach, obrzędach, wierze i życiu codziennym, skierowane są nie tylko do całej społeczności staroobrzędowców, ale również do konkretnych osób. Wśród utworów poetyckich W. Jewdokimow odnaleźć można również takie, które zawierają apel do wiernych dotyczący pielęgnowania tradycji, obrzędów i wiary:

Пака живёш нада Господа прасить.
И Всех Светых, о грехах малить.

a także zwrot do samego Boga:

Прасьти нас Господи прасьти.
И в Царствие Небесное прими (*Жизнь идёт и уходит*).

Utwory powstające w gwarze rosyjskiej zapisywane były zarówno przy pomocy alfabetu łacińskiego, jak i graždanki. Zaledwie jeden z kilkunastu tekstów dotyczących religii został zapisany przy pomocy alfabetu polskiego, co jest kolejnym dowodem na „rosyjskość” tej sfery życia. Dotychczasowe badania polskich zapożyczeń w gwarze staroobrzędowców wykazały, że słownictwo związane z religią jest najbardziej odporne na polskie wpływy (Paško 2008: 297–300; Paško-Konecniak 2011: 135–184). O ile typowym kierunkiem przełączania kodu w dwujęzyczności starowierców jest zmiana języka wypowiedzi z rosyjskiego na polski, to mówiąc o religii nasi informatorzy

przejawiają tendencje do zmian w odwrotnym kierunku, jak w przypadku poniższego fragmentu wywiadu:

a ty teraz już masz swój rozum / i czytaj pismo święte / jak tu napisano / i czyn tak tu napisano / jak tu napisano tak czyn / to nie trzeba piętna kłaść bestii / na czoło i na ramię swoje / tylko pieczęć is'usa xr'ist'a / n'as j'a gvar'u prɔvasʎ'avnym j'eta kr'ivasʎ'avnym / kak m'y gvar'im níkańij'ancəm at n'íkəna / što j'eta v: 'as zn'ačyt / nu α j'eta tr'oica śf'at'aja / nu j'eta št'o / j'eta ničėv'o / nu k'ak 'eta ničėv'o / v n'as to fš'e p'arst'y št'ota zn'ačut / xr'ist'os saš'oł s n'ėba / i pr'ikłāń'itśa k l'užəm / i st'ał kək čėlav'ek / bo b'yl kək čėlav'ek / j'a gɔvar'u / i najib'olśyj p'al'ec to j'eżź b'ox / 'o / i pr'ikłāń'itśa k k čėlav'ekəm / i st'ał r'ovnyj luź'am

Podobne przypadki zmiany języka na gwargę rosyjską w wypowiedziach na tematy związane z religią były obserwowane także u innych informatorów (Głuszkowski 2011: 189). Źródłem rosyjskości nie jest tu sam dialekt, lecz przede wszystkim język cerkiewnosłowiański, który, mimo swoich funkcjonalnych ograniczeń⁷, jest przez staroobrzędowców traktowany również jako „ich” język i jeden z elementów składowych starowierskiej tożsamości grupowej. W wypowiedziach na tematy religijne często pojawiają się cerkiewizmy, a także dochodzi do przełączenia kodu na język cerkiewnosłowiański. W poniższym fragmencie wiersza W. Jewdokimow widoczne są np. formy pochodzenia cerkiewnego *славити* i *возноситеся*:

Нам на спасенье душ наших.
Христос Раждается Славити
[...] Возноситеся
Пойте Господи ви Вся земля (*Люди говорят Адин есть Бог*).

Oprócz świadomości członków wspólnoty i wysokiej pozycji religii w systemie wartości, zmianie językowej w sferze liturgii i życia religijnego zapobiegają również kontakty ze staroobrzędowcami w krajach bałtyckich. Z pewnością niekorzystne tendencje demograficzne, związane z coraz większym rozproszeniem starowierskiej społeczności i zmniejszaniem się jej liczebności, stanowią poważne zagrożenie dla istnienia nie tylko gwary rosyjskiej, ale i całej wspólnoty, ale powiązanie religii z rosyjskością i tradycyjnym dialektem wciąż jest poważnym argumentem na rzecz zachowania języka przodków (Głuszkowski 2010: 472–474). Jeśli obecne trendy związane z rosnącym zainteresowaniem religią i tradycją ze strony młodego pokolenia utrzymają się, można będzie liczyć na zachowanie aktualnego układu dyglosyjnego między dialektem rosyjskim, językiem cerkiewnosłowiańskim i polszczyzną, a tym samym – na powstrzymanie pełnej zmiany językowej w badanej przez nas społeczności.

---

⁷ Język cerkiewnosłowiański jest używany tylko jako język liturgiczny, a wielu członków wspólnoty rozumie jedynie najprostsze lub często powtarzające się teksty.

Bibliografia

- Crystal D., 2000, *Language Death*. Cambridge.
- Fenyvesi, A., 1995., Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics 3: 1–117; http://www.academia.edu/20032875/Fenyvesi_Anna_1995_Language_contact_and_language_death_in_an_immigrant_language_The_case_of_Hungarian_University_of_Pittsburgh_Working_Papers_in_Linguistics_3_1-117 [02.07.2016].
- Ferguson Ch., 1959, *Diglossia*, „Word”, № 15, s. 325–340.
- Głuszkowski M., 2009a, *Dyglosja w społeczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, „Socjolingwistyka”, 22–23, s. 115–131.
- Głuszkowski M., 2009b, *Znaczenie prestiżu języka a pokoleniowe zróżnicowanie poziomu interferencji w polszczyźnie staroobrzędowców w warunkach rosyjsko-polskiego bilingwizmu z dyglosją*, „LingVaria”, 2, s. 71–81.
- Głuszkowski M., 2010, *Socjologiczne podstawy zmiany językowej. Na przykładzie społeczności staroobrzędowców w polskim otoczeniu językowym (region suwalsko-augustowski)*, [w:] B. Kodzis, M. Giej (red.), *Słowianie Wschodni na emigracji: Literatura – Kultura – Język*. Studia i Szkice Slawistyczne X, Opole, s. 465–475.
- Głuszkowski M., 2011, *Socjologiczne i psychologiczne uwarunkowania dwujęzyczności staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego*, Toruń.
- Głuszkowski M., 2015, *Najważniejsze elementy systemu wartości staroobrzędowców regionu suwalsko-augustowskiego. Na podstawie wypowiedzi przedstawicieli różnych pokoleń*, [w:] E. Golachowska, D. Pazio-Wlazłowska (red.), *Konstrukcje i destrukcje tożsamości*, t. 4: *Wartości w świecie słowiańskim*, Warszawa, s. 469–478.
- Grzybowski S., 2010, *Гибридизация русского старообрядческого говора в Польше*, „Studia Rossica Posnaniensia”, vol. XXXV, s. 67–76.
- Hentschel G., 2002, *Czy mogą powstać śląski, kaszubski albo góralski język nieliteracki?*, [w:] S. Gajda, K. Rymut, U. Żydek-Bednarczuk (red.), *Język w przestrzeni społecznej*, Opole, s. 83–91.
- Holdeman J., 2002, *Language Maintenance and Language Shift Among the Russian Old Believers of Erie, Pennsylvania*. Columbus (niepublikowana praca doktorska, Ohio State University).
- Paško D., 2008, *Funkcjonowanie rosyjskiej gwary staroobrzędowców z Gabowych Grądów i Boru w warunkach dwujęzyczności polsko-rosyjskiej* (niepublikowana rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem prof. S. Grzybowskiego, UMK, Toruń).
- Paško-Konecniak D., 2011, *Wpływ polszczyzny na zasób leksykalny rosyjskiej gwary staroobrzędowców na Suwalszczyźnie*, Toruń.
- Pawlaczyk A., 2016, *Как пишут староверы? (На примере поэтических произведений староверки старшего поколения августовского региона)*, [w:] K. Dembska, D. Paško-Konecniak (red.), *Współczesny język rosyjski i jego odmiany*, Toruń (w druku).
- Russo C., 2016, *Who is afraid of language death?*; http://www.academia.edu/16865678/Whos_afraid_of_language_death [02.07.2016].
- Гжибовский С., Глушковский М., 2008, *Социолингвистическая ситуация старообрядцев в деревнях Габове Гронды и Бур*, [w:] Л. Касаткин (red.), *Русские старообрядцы. Язык. Литература. История*, Москва, s. 200–215.
- Гжибовский С., Глушковский М., 2013, *Диглоссия и сферы употребления польского языка и русского говора в общине старообрядцев сувальско-августовского региона (Польша)*, [w:] Л. Касаткин (red.) *Русские старообрядцы. Язык. Литература. История*. Сборник статей к XV Международному съезду славистов, Москва, s. 379–389.
- Ровнова О., Кюльмоя И., 2008, *Говоры староверов в современной Эстонии*, [w:] Л. Касаткин (red.), *Русские старообрядцы. Язык. Литература. История*, Москва, s. 280–299.

Religia jako czynnik powstrzymujący zmianę językową w społeczności staroobrzędowców w Polsce

Staroobrzędowcami nazywamy wiernych Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, którzy w połowie XVII w. nie zaakceptowali reform zainicjowanych przez patriarchę Nikona. Prześladowania często zmuszały ich do emigracji. Obecnie w Polsce stanowią oni niewielką mniejszość, liczącą ok. 1000 osób. Wspólnota ta jest wciąż dwujęzyczna, choć możemy w niej zauważyć wiele oznak śmierci języka. Unikalny rosyjski dialekt w polskim otoczeniu znajduje się w fazie zmiany językowej we wszystkich wymiarach, choć w niektórych sferach gwara jest wciąż używana. Dwujęzyczność staroobrzędowców jest połączona z dyglosją i w jej ramach nasi informatorzy przejawiają tendencję do wyboru rosyjskiego dialektu w rozmowach na tematy związane z religią. Analiza sytuacji socjolingwistycznej badanej grupy została zilustrowana materiałem pochodzącym z zarejestrowanych wywiadów, a także z tekstów pisanych – poezji jednej z informaterek. Na

tej podstawie możliwe jest stwierdzenie, że sfera religijna może być swoistym bastionem powstrzymującym zmianę językową przynajmniej w najbliższych latach.

Religion as a factor inhibiting language shift in the Old Believers' community in Poland. Summary

The Old Believers are the followers of the Russian Orthodox Church, who did not accept Patriarch Nikon's reforms in the 17th century. Because of the ensuing persecutions, they were often forced to emigrate. Nowadays, in Poland, they constitute a small ethno-confessional minority of ca. 1000 people. The community is still bilingual, although one can easily observe most of the signs of language death. The unique Russian dialect in the Polish surroundings is in the process of language shift in all its dimensions; nevertheless, in some spheres, the traditional dialect is still in use. The Old Believers' bilingualism relates to the presence of diglossia there, and the informants tend to choose the Russian dialect when they are talking about religion. The analysis of the sociolinguistic situation of the given group is illustrated with the language material drawn from the interviews and other written texts – namely, the poems created by one of the informants. On the basis of the linguistic features of such sources, it can be argued that the religious domain may be regarded as a factor which prevents total language shift from taking place within, at least, a decade or two.